

KREATÍVNY PRÍSTUP K TRADÍCIÁM ALEBO GENÉZA MÔJHO ÚSILIA

Viliam Jána Gruska

3. 7. 2019

Príspevok do prednášky na medzinárodnej konferencii Cyrilo-metodské posolstvá bol jedným z posledných verejných vystúpení Viliama Jána Grusku.

Náhoda zariadila, aby tento môj vstup zaznel až na úplný záver konferencie. Chcem, ba priam musím vám dnes priblížiť celú genézu svojho úsilia, ako i úsilia Cyrilometodských dní v Terchovej a ich potrebu pre súčasnosť.

Ako prvý spomeniem program s názvom Rodostrom slovenčiny, v ktorom účinkovali Terhovci Janko Miho, Rudko Patrničiak a staručký Alojz Chvastek. Program bol zostavený z rôznych podôb piesní, herečka Ida Rapaičová mala v ňom úlohu prezentovať staré podoby jazyka, od staroslovienčiny cez stredovekú slovenčinu, bernolákovčinu až po súčasnú slovenčinu. Ľudia z dedín predstavovali nárečia vzťahujúce sa na katastrofy, nešťastia, ale tiež povesti, balady. Vtedy vlastne prišlo k nášmu priateľstvu, ktoré sa neskôr rozvinulo. Terhovci ma totiž oslovili s ponukou, či by som nespravil návrhy nového amfiteátra. Toto všetko sa pospájalo, až prišiel rok 1989 a potom začiatok jari 1990, keď sa na mňa obrátilo nové vedenie obce Terchová s návrhom pripraviť koncept Cyrilometodských dní. Opodstatnenie existovalo: bol tu chrám, tradícia aj všeličo iné. Rád som návrh prijal, hoci amfiteáter ešte nebol dokončený. Zrealizovali sme v ňom viacero programov, napríklad tiež pásmo Svetlo zo Solúna, v ktorom Ida Rapaičová vytvorila krásnu dramatickú pasáž so svojim ročníkom poslucháčov. Popri iných adeptoch herectva v programe účinkovala aj mladá Szidi Tobias. Mnohí si ju možno pamätáte, keď nie, tak poznáte zo súčasnosti. Pripomeniem, že Svetlo zo Solúna bolo putovné predstavenie, ktoré sme viackrát uviedli a všade zanechalo veľké stopy. Mňa to utvrdilo v presvedčení, že treba hľadať naďalej, ak je jazyk ako fundament národnej existencie k dispozícii na to, aby sa predstavil v plnej kráse a veľkosti.

Daj Boh šťastia tejto zemi

Začiatkom roku 1990 objavil folklorista Emil Trgiňa z Chrenovca-Brusna vzácnu zbierku vianočných básnických skladieb Gašpara Drozda „Písne pastorálne“. Po vypočutí niekoľkých piesní som navrhol: podme spraviť festival. Napokon išlo o veľký festival nazvaný Dni kolied kresťanov Slovenska. Dali sme mu i podtitul – Festival vianočných tradícií v ľudovom aj umeleckom stvárnení. Vianoce na Slovensku totiž mali podoby všetkých umení, ľudového aj profesionálnych tvorcov. Keď tento festival vznikol, navštívil nás tiež a potom listom oslovil kardinál Ján Chryzostom Korec. Podujatie v rôznych formách pokračuje dodnes.

Všetko je to založené na ambícii, v uvedenom prípade najmä ambícii mužov z malej dedinky pri Prievidzi. My sme myšlienku v samotnom začiatku doplnili aj tým, že festival Dni kolied kresťanov Slovenska mal logo s betlehetskými čiapkami. Na každej je iný kríž zastupujúci všetky naše dominantné cirkvi. Okrem toho sme na základe jednej starej koledy pripravili pre festival pastorelu. Napísal som k nej text a skladba s názvom Daj Boh šťastia tejto zemi sa stala hádam najspievanejšou pastorelou počas Vianoc na Slovensku. Slováci v Maďarsku ju dokonca povýšili na štatutárnu hymnu! Samozrejme, išlo o logické riešenie, lebo v prostredí, kde žijú, ťažko bolo spievať Nad Tatrou sa blýska... Krajania teda skladbu prijali a momentálne je pastorela Daj Boh

šťastia tejto zemi zapísaná do európskeho spevníka, pričom má asi 12 prekladov.

To bol jeden cieľ a jedna méta, ktorú sme si vtedy stanovili s mojimi priateľmi. Vedno sme vypomáhali a, samozrejme, rozvíjali festival Dni kolied kresťanov Slovenska, na ktorý chodili aj zahraniční účinkujúci. Najmä sme sa však snažili iniciovať kreatívny prístup k týmto tradíciám, hľadať pre ich stvárnenie chrámové aj divadelné podoby. Isteže, nebolo to veľmi jednoduché, ale pri príprave programov sa vnímaví ľudia učili. Potom si už cez Vianoce robili vlastné pastorále, svoje koledy.

Staré nôty mladých strún

Ďalším festivalom, ktorým sa mi podarilo rozbehnúť v roku 1991, boli Staré nôty mladých strún. Osobne som pociťoval veľkú absenciu prostredia, kde by deti mohli hrať. Zároveň by ale neboli stresované tým, že im budú udeľované ceny a pásma.

Na spomínaný festival chodili deti veľmi rady. Hoci ocenenia nedostávali, ich povinnosťou bolo zaplatiť si časť svojej účasti. V Habovke, kde sa podujatie konalo, museli účinkovať v jednej alebo dvoch školách – v telocvičniach, na chodbách. Mali tam k dispozícii vynikajúcich umelcov všetkých hudobných, ale aj iných dramatických žánrov, ktorých počuli, videli a potom s nimi mohli účinkovať.

Osemnásť rokov trvania festivalu zanechalo hlboké stopy. Každoročne naň prišlo 300, respektíve 400 ľudí, okolo roku 1990 tiež 6-7 hudieb zo zahraničia. Bolo to nevšedné pre zúčastnených ľudí. Pokiaľ ide o hodnotenie, na každý ročník pozvali usporiadatelia 16 až 20 odborníkov, ktorí neurčovali žiadne poradie, nedávali nijaké ceny. Každý hodnotiteľ účinkujúceho napísal svoje poznámky či pripomienky, tie sa dostali len do rúk vedúceho, ktorý filtroval, čo deťom povedať a čo nepovedať. To im stačilo. Nikto nepotreboval viac a mrzí ma, že sa od tohto princípu upustilo. Teraz hodnotitelia zas bodujú, hodnotia...

Spomeniem tiež, že v rámci podujatia vznikli aj zaujímavé hudobné programy, ktoré šírili Rúfusove modlitbičky v spojení s koncertovaním mladých talentov – malých detí. Huslista Dalibor Karvay mal vtedy 8 rokov, spravil niekoľko desiatok predstavení a modlitbičky získali veľkú popularitu ešte skôr, ako boli vytlačené...

Čírenie talentov

Ozveny staroslovenčiny – to bol ďalší festival, ktorý vznikol. Pokúsil som sa ho vytvoriť opätovne na základe prosby svojich priateľov, tentoraz z Telgártu. Chceli mať nejaký festival, ale aký? „Pozrite sa,“ hovorím im, „u vás sa spieva tak, ako v každom gréckokatolíckom chráme – v tom starom jazyku. Nemáte organ, viachlas vám ho ale nahrádza.“ Spravili sme tak festival, ktorého niektoré časti sa odohrali aj na Kráľovej holi, čo bol pre mnohých zúčastnených veľký zážitok. Ľudia tam radi chodili.

V rámci festivalového programu boli predstavené i najnovšie preklady Proglasu. Myslím, že išlo o preklad Viliama Turčányho, pričom hlavné slovo mala Ida Rapaičová. Podujatie

trvá doteraz a hoci už na ňom osobne neparticipujem, bolo dosiahnuté to, čo sme tušili, že sa dá dosiahnuť.

Príležitostne som pripravoval tiež programy venované osobnostiam – napríklad Milovi Urbanovi. Súčasťou boli aj nočné výstupy na Babiú horu, ktoré sa pred dvomi rokmi skončili; dovedna išlo o 22 výstupov. Idea nadväzovala na historickú skutočnosť, že Milo Urban ako 10-12 ročný robil počas nočných výstupov sprievodcu hostom kúpeľov Slaná voda. Tí chodili vo veľkom obdivovať ten zázrak, keď sa spoza horizontu vynorí slnko...

Iného obsahového zamerania bol program venovaný PhDr. Ivanovi Mačákovi, renomovanému etnomuzikológovi, skladateľovi, organológovi a znalcovi ľudovej tvorby, ktorý úžasným spôsobom zmapoval hudobnú kultúru takmer celého sveta.

Potom prišla na rad súťaž čírenia talentov. Mladší priateľ Leoš Vajdulák ma raz v autobuse oslovil, či by som nepomohol spraviť v Dolnom Kubíne nejaký medzinárodný festival. „Leoško, to by každý chcel“ – hovorím mu. „Musí však obsahovať niečo, čo prečnieva bežný rámec.“ Keďže som mal nadviazané dobré priateľstvo s Bohdanom Warchalom, nahovoril som ho, aby zobral záštitu. Pred prvým ročníkom festivalu absolvovali mladí umelci s Warchalovcami šesť koncertných vystúpení. Podujatie, ktoré úspešne pokračovalo, bolo veľmi dobrou príležitosťou pre deti, aby sa zapojili do hudobného diania. Ja som z neho po šiestich rokoch odišiel.

Mimochodom, včera som stretol spomenutého Leoša Vajduláka. Dal mi nejaký tlačенý materiál a oznámil, že práve zdarne ukončili 23. ročník festivalu. Prišli naň súťažiaci huslisti a hráči na iných sláčikových nástrojoch z Kórei či Japonska – dohromady 161 účastníkov. Toto sa zrodilo v malom mestečku Dolný Kubín, ktorý na fotografiách vyzerá skoro ako dedinka... Ešte si spomínam, že pri štarte bolo najťažšie so šiestimi angličtinármi preložiť slovné spojenie „čírenie talentov“. Vzniklo asi 12, 13 typov prekladu. Myslím ale, že sa to nakoniec podarilo. Ak máme medzi nami angličtinárov, môžu preklad posúdiť.

Reflexia kríža

Festivalom takmer na objednávku, ktorý som pripravil pre obec Liptovské Sliache, boli Dni matky venované Matke Zemi, Matke človečej a Matke Božej. Podujatie sme koncipovali ako tri rovnocenné venovania, čomu bol podriadený aj program. Išlo o veľmi silný zážitok, hoci horizont vnímania robil niektorým ľuďom z dedín značné problémy. Evidentne to prekračovalo ich možnosti a radšej by prijali typ zábavy, ktorá nevyžaduje veľkú koncentráciu a námahu...

Pre festival Dni matky som vytvoril aj logo s pútačom. Nadväzujú na tradíciu, ktorá vznikla spontánne po 2. svetovej vojne, keď ženy zo Sliáčov robili na hroby voskové kvety. Kamerou to vynikajúco zachytil pán farár Janko Maga – väčšina z vás ho asi poznala. Využil som túto spontánnu tradíciu, ktorá vznikla medzi obyvateľstvom. V jej duchu bola zhotovená kostra, ľudia z obce spravili ruže, každý rok ich farebne ukladali na kostru a osvojili si tento prvok ako vlastné dielo. Musím však uviesť,

že festival Dni matky – skúšal prepojiť vedu a vyššie umenie do jedného celku – patril medzi programy, ktoré boli trochu mimo rámec môjho pôvodného uvažovania.

Osobne ma veľmi obohatilo, keď som sa v rámci prípravy jedného podujatia dostal k Ladislavovi Hanusovi. Vtedy už tento mimoriadne rozhladený kňaz, filozof, historik umenia, kulturológ, esejista, publicista a prekladateľ žil v Ružomberku, bol chorý a nechodil. Napriek tomu som sa od neho dozvedel veľmi veľa. V roku 1994, keď zomrel, som ale netušil, čo všetko vytvoril a aké dielo po sebe zanechal. Postupne začalo vychádzať a posledný titul vyšiel, myslím, až v roku 2008. Kvôli Hanusovi som sa musel prehrýzť rôznymi literárnymi dielami, objaviť jeho objavy kostolov... Smutné je, že z prípravy budúcich kňazov vypadlo štúdium rozoznávania umení, čo bolo v Hanusovom prípade hlavnou cestou. Preto som panelovú výstavu o ňom spojil s vizuálnou prezentáciou. Zakomponované boli do nej aj osobnosti, ktoré Ladislava Hanusa najviac ovplyvnili. Vysoko treba oceniť mimoriadnu zásluhu profesora Júliusa Pašteku, ktorý ako editor pripravil na vydanie celé jeho dielo.

Pokus spojiť históriu, krajinu a všetko s tým súvisiace charakterizovalo malý festival vo Velkom Borovom, kde mám i chalupu. Zorganizoval som sedem ročníkov a podujatie malo medzi ľuďmi dobrý ohlas. Obec ale postupne vymiera, čím je vlastne dané predurčenie každému budúcemu trvaniu takéhoto typu festivalu.

Jeden z posledných programov, ktorý sme vytvárali s profesionálnymi umelcami, bola „panoramatická“ reflexia križa – symbolu kresťanstva. V asi 14 uvedeniach zazneli piesne gréckokatolíkov, katolíkov aj evanjelikov; pokiaľ ma pamäť neklame, pred piatimi rokmi bol program prezentovaný aj v rámci Cyrilometodských dní v Terchovej. Snažil som sa v ňom zachytiť inšpiratívne kultúrne podnety zo všetkých strán a usmerňovať ľudí, aby ich vnímali, respektíve o nich uvažovali.

Vďaka takým ľuďom ako pani Ida Rapaičová, ktorú poznám od jej osemnástich rokov, je možné postaviť si najvyššie ciele. Oni ich napĺňajú alebo sú schopní naplniť. Na činnosť takýchto osobností som sa snažil reagovať aj vytvorením konceptu Cyrilometodských dní v Terchovej. Aby nám bol jasnejší vývoj jazyka, ktorého začiatky spájame neodmysliteľne práve so solúnskymi bratmi, využijem teraz prítomnosť pani Idy Rapaičovej. Poprosím ju o prednesenie ukážok z Proglasu, tvorby Jána Hollého (napísanej v bernolákovčine) a Pavla Országha Hviezdoslava. Takých básnikov už nemáme, ani mať nebudeme. Rovnako ako nebudeme mať ani nového Milana Rúfusa, ktorý sa, žiaľ, ani jedným veršom nedostal do antológie slovenských básnikov vydanéj vo francúzštine... (Nasledovala recitácia Idy Rapaičovej.)

Posolstvo piesní

Pokiaľ ide o samotnú cyrilo-metodskú tému, najväčšou mojou prípravou na jej bližšie uchopenie bola práca architekta na filmovom prepise opery Svätopluk. Musel som si podrobnejšie naštudovať všetko z tej doby. Najväčšie úžitky som ale bral zo stretnutí

s akademikom Jánom Dekanom. Tento významný historik bol mimoriadne rozhladený v celej cyrilo-metodskej látke, čo potvrdzujú jeho diela – najmä monografia Veľká Morava. Natrvalo vo mne ostal zážitok, keď ma pri osobnom stretnutí nasmeroval na Feldebrö, maďarskú obec v Hevešskej župe (obvod Eger). Tam pod Mátrou, ale smerom na východ, sa nachádza v tretej vrstve pod zemou najvýchodnejšie situovaný kostolík, ktorý postavili Metodovi žiaci. Sopečné pohorie Mátra dostalo maďarské pomenovanie v roku 1926, pričom všetky jeho časti mapy uvádzajú v maďarčine. Neplatí to len v jedinom prípade – časti Závoz. Maďarčina takéto slovo nepozná. Preto zostal Závoz na mape uvedený v slovenčine...

Keď som neskôr do tohto prostredia zaviedol môjho priateľa fotografa, povedal som mu priamo na mieste svoj zážitok. V Mátre som šiel za jednou tetou, ktorá už žila sama; hovorila slovensky aj maďarsky. Jestvujú tam tri dediny, ktoré boli osídlené Slovákmi pred 200 rokmi. Tety som sa spýtal, ako určuje počasie – kedy bude pršať a kedy bude zima. „Ta hoď, počte, ukážem, ukážem... Vidíte ten bíli, bíli kopec?“ Videl som. „To je Kráľovi hoľa. Keď je ona bíla, tak bude zima.“ Vzápätí som sa jej opýtal, čo je to biele vzadu za kopcami. „A to je Kriváň“ – odpovedala. Áno, z najzápadnejšieho vrchu pohoria Mátra je vidieť všetky západné končiare Slovenska. Nevzniklo naše trojvršie práve v dôsledku pohľadu z Mátry? Choďte sa tam pozrieť – je to zážitok, aj chrám, aj ten pohľad na Slovensko z juhu.

Záverom ešte spomeniem, že pri príležitosti z 1 150. výročia príchodu svätých Cyrila a Metoda na Veľkú Moravu som zorganizoval podujatie s názvom Posolstvo piesní Slovensku a svetu. Vtedy na 51 kopcoch a hradoch spievalo dohromady tri tisíc ľudí. Mnohí túto tradíciu dodržiavajú a spievajú dodnes. Pripomeniem v tejto súvislosti jeden článok, ktorý bol uverejnený v Rumunsku. Bez zbytočných dlhých rečí umožňuje čitateľovi pochopiť, ako všetko so všetkým spolu súvisí. Ľudia totiž spočiatku nevedeli, na čo sa to vlastne dali nahovoriť. Teraz pochopili, že človek, ktorý v strednej Európe spieval krajine, nepotreboval obecnosť. Keďže to už ľudia vnímajú, veľmi radi chodia spievať na kopce či hrady. Napríklad 20. júla 2019 bolo spievanie venované aj pamiatke Milana Rastislava Štefánika pri príležitosti 139. výročia jeho narodenia a 100. výročia úmrtia.